3 1761 04774924 7

бр. П. і П. Терпило.

ЕТЕ й ШЕВЧЕНКО

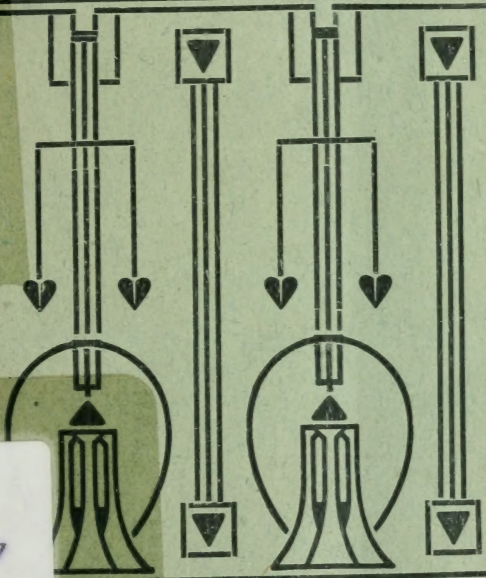

atelka M. Ciokan. Užhorod,
ul. Hajnal.

PG
3948
S51T47
1922
c. 1
ROBA

41961

бр. П. і П. Терпило.

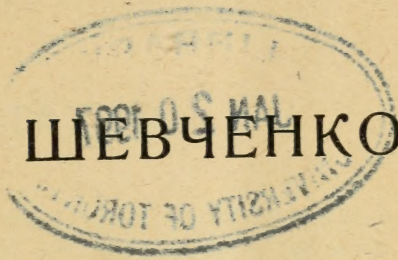

ҐЕТЕ й ШЕВЧЕНКО

1922.

Nakladatelka M. Ciokan v Užhorodě,
ul. Hajnal.

LIBRARY
JAN 20 1997
UNIVERSITY OF TORONTO

Друкарня „ПОЛІТИКА“ в Празі.

Передмова.

В критичних оглядах української літератури часто попадаються такі твердження, які ясно свідчать, що в багатьох наших критиків нема правдивого критерія до оцінки літературних творів. В наслідок цього ще й до цього часу не визначено остаточно місце великого вчителя нашого Тараса Шевченка не тільки в світовій, а навіть в рідній літературі. Користуючись готовим матеріялом, тим матеріялом, що виробився здебільшого чужою критикою з певною метою, або під великим впливом її, наші критики ставлять ім'я Шевченка рядом з іменами Гайне, Байрона, Пушкіна і инш. Такий погляд є досить поширений і шкідливий для нас же, Українців, і тому ми вважаемо за свій обов'язок цією книжечкою розвіяти той блуд, який викликається такими науковими трактатами. Визначити місце Шевченка в нашій літе-

ратурі мусимо, в першу чергу, ми Українці, бо для нас він найближчий, найбільш зрозумілий.

Поруч з питанням про геніяльність Шевченка, виникає друге, теж мало з'ясоване — питання про геніяльність взагалі. В цій маленькій книжці ми не маємо можливости докладно зупинитись на цих питаннях, але подамо всі ті засади, які, на нашу думку, дадуть можливість визначити з людського загалу геніїв, і тим самим допоможуть визначити Шевченка, яко генія. Нехай же послужить наша праця великому ділу розуміння людей-геніїв, що вносять в людство віру, надію й любов.

Автори.

5 квітня 1922 р.
Прага.

Багато говорилось і писалось про геніїв геніяльність і на цю тему народилось безліч думок, поглядів, і таких ріжних і неясних, що трудно вже розібратись, в чім же генія того шукати, які його ознаки характерні. Але в усіх цих поглядах, які б вони не були ріжні своїм змістом, своєю туманністю, скрізь просвічується одна загальна думка, що геній то є надзвичайна людська модифікація, яка зразу кидається в вічі, яка яскраво виділяється на сірому тлі суспільства. Генія представляють в образі великого творця вічно нових, вічно юних ідей, вічно пахучих кіток, чарівних образів, в образі могутнього борця за ідеали... А далі вже йде плутанина в означенні генія: його представляють і з пером в руках, і з пензельом, і з мечем. І яку ріжноманітність представляє дійсно геніяльна людина в своїй творчости, таку ріжнобарвість можна знайти в означенні геніяльности.

В чім же проявляється геній? Де і в чім його шукати?*)

Геній проявляється тільки в слові і тільки в слові його треба шукати. Але в такім слові, яке виливається в художню легко зрозумілу своїм змістом форму, те слово, що чарівним акордом звуків потрясає всю душу людську, захоплює її і владно тягне туди, звідки ті звуки ллються.

Геній — то радій, що дає велику, постійну й незмінну енергію, — той, що запалює, перетворює, руйнує й будує. І як енергію радія в її рухові не можна ані відхилити, ані абсорбувати, ані розсіяти, так і енергія генія не знає перепон.

Геній — то великої сили магнет, полем якого є вся земля. Нема жадної людини, яка б, почувши слово з уст генія, не відчула його бреніння в своїй душі. Геній — то високого напруження радіостанція, хвилі якої котяться по всій земній кулі, магнетуючи всю безліч инших станцій, хвилюючи їх, викликаючи в них відповідний рух, працю. Геній — то сонце, що світить, гріє, творить ріжні модифікації енергії, дає життя всьому живому, викликає рух на окіянах, на землі і в землі.

---

*) Геній і геніяльність — докладно розглядається в нашій праці „Гармонія“.

Геніїв мало, як мало в природі радія в порівнянні з иншими металями, як мало діямантів в порівнянні з вугіллям, графітом. Геніїв мало, але вплив їх на суспільство величезний. Як радій, кидаючи своє проміння на всі предмети, перефарбовує й зміняє їх, як магнет біля себе робить своєрідне магнетне поле, так геній впливає на суспільство, громадить його біля себе й робить переворот в його поглядах. В генії, як у фокусі, скупчується життя всього суспільства. Всі страждання й переживання, горе й радість — все це збирається в генії. І коли набирає сили неправда, панує неволя, гніт, тоді геній підіймає свій могутній голос, який розноситься по всіх закутках землі, закликаючи людей схаменутись, який будить сонних і росплющує очі сліпим.

Які ж характерні ознаки геніяльности?

Першою ознакою геніяльности є правда, та істина, яка визначає гармонію в природі, яка показує справжнє життя всеї природи, — і ця правда й береться геніяльними людьми за основу своїх творів. В геніяльних творах сполучаються в однаковій мірі всі форми людської енергії психичної: розум, воля й почуття.*)

В творах генія ви знайдете широкий і гли-

*) Прояви енергії в людині й форми її — докладніше подаються в нашій праці „Гармонія“.

бокий розум, як у Архимеда, Сократа, Аристотеля, Декарта, Спінози, Канта і инших, побачите світлі й ясні образи, як у Рафаеля, Микель Анджело, Леонардо да Вінчі і почуєте чарівні, мельодійні звуки, як у Моцарта, Бетховена, Лисенка й инших. В генії ви знайдете також і мудрого правителя, як Кіра, Перікла, Олександра Македонського, які вже в ті, віддалені од нас віками часи, розуміли всю вагу культурного співробітництва всіх народів державних і недержавних, великих і малих, незалежно від їх расової, племенної, національної й релігійної ріжниці. Вони шанували й цінили в людях те, що дійсно є цінне*, і, як мудрі правителі, давали побіжденним народам повну свободу в проявах їхньої психичної енергії остільки, оскільки це не йшло в супереч інтересам всього суспільства і не було перешкодою до загального культурного розвою. Велика воля таких людей, та воля, що дає розумний, доцільний порядок, що направляє людську енергію по шляху, який зазначає розум, то є третя сторона одноцільної, гармонійної душі генія.

В творах генія людська думка доходить до тої глибини, закінчености, простоти й ясности, до якої вона не може ніколи дійти в инших

* Про цінність людини докладніше в „Гармонії“.

людях не геніяльної модифікації. Геній збірає в собі в одно ціле розум, волю й чуття. Геній — то гармонія духа. Коли розум генія звертає увагу на якесь явище, то на поміч йому йдуть воля й чуття. А коли чуття захопиться красою, то на поміч йому йдуть розум і воля, які додають чуттю ту правдивість, простоту й ясність образів, що так чарують людство. От чому в творах генія нема сентиментальности, яку так люблять люде чуття, нема плутанини й неясности, на які так багаті бувають твори наукові й мистецькі. Маючи в своєму роспорядженні глибокий розум і такого ж високого напруження чуття, геній малює ясні й правдиві поняття, ідеї, і силою волі одягає свої розумові твори в такі шати, які були б зрозумілі й звичайнісенькому смертному. Твори генія — це не є твори Канта, Спінози, Ніцше й инших великих фільозофів, форма вислову й глибина змісту яких мало зрозуміла не тільки простим смертним, а навіть не всім вченим. Глибину думки генія легко розуміють не тільки мудреці, вчені, а навіть звичайнісенькі люде і тільки тому, що геній облекає її в просту, легкозрозумілу форму, втілює її в виразні й ясні образи.

У геніїв не знайдете виправдання, а тим більш виспівування, тої жахливої дизгармонії, яка так часто панує в суспільному житті. Навпаки, вони завжди підіймають свій голос проти

неправди, проти неволі й утиску, проти гноблення одних людей другими. Силою свого генія вони закликають людей до братерства, до життя з людьми по-людськи, і нагадують про той час, коли „роскуються незабаром заковані люде“. Вони — пророки. А щоб улегшити зрозуміння їхніх думок, вони подають їх в поетичній формі, бо тільки поетична форма слова може сильно зворушити людей і одних — примусити відчути дизгармонію суспільного життя, — других, — ще сильніше відчути її, ще яскравіше зрозуміти її.

Чують і розуміють геніїв усі, а особливо маса — і це одна з найважніших ознак геніяльности. Але слово геніїв не є ті широкообіцяючі гасла, які викидаються певною категорією людей тільки задля панування. Праця генія направлена на те, аби дати людству справжні, правдиві ідеали, до яких мусить прагнути все людство, а також показати шляхи до них и якими способами досягти їх. У генія ви не знайдете ні вузького націоналізму, ні переборщеного космополітизму, ні грубого шовінізму. Все це має значіння для них остільки, оскільки це необхідно для підняття культурного рівня людности, для осягнення вселюдських ідеалів, а справжні ідеали всього людства, всього світу — одні й ті ж.

З творів генія, як із постійного джерела

беруть для себе матеріял всі категорії людей. З поезії його чуттьова категорія бере всеохоплюючу повноту й ясність образів, чарівну красу й ніжність форм, гармонію звуків і фарб. З глибокого змісту їх розумова категорія бере фільозофію, що збудована на законах природи, на законах руху, що дає гармонію, яка дивує й приковує до себе людський розум. З боротьби в природі й людстві, з грандіозних планів устрою гармонійного суспільного життя й зазначення шляхів до того, — находить багатий матеріял і вольова категорія*.

Таким чином, геній сполучає в собі всі форми психичної людської енергії в найвищих її проявах і проявляється тільки в слові, тільки слово є його зброєю. Але не кожний словесний твір є геніяльний.

Слово, як символ, як реальна форма руху людської енергії, людської думки, кожною людиною вживається ріжно, а особливо категоріями суспільства. Для людини розумової категорії слово потрібне для реалізації певного точно визначеного поняття, ідеї. Вченого в першу чергу цікавить самий зміст поняття, ідеї, а не та форма, в яку вони одягнуті. Для письменника ж, поета, навпаки — слово вже

---

* Докладні відомости про категорії людей, творення верств в суспільстві, клясифікація людей і т. д. подаються нами в „Гармонії“.

більше потрібне для того, щоб оздобити певне поняття, ідею, такою формою, такою гармонією звуків, щоб викликати бажане чуття, відповідний настрій. Для людей волі головне значіння слова — зробити певне враження, а для цього вживаються в певній мірі способи один і другій, в залежности від психольогії тих, кому воно подається. В генії ж, всі ці прояви людської енергії — розумової, чуттьової й вольової — сполучаються в однаковій мірі.

Найближче до генія стоїть розумова категорія. Сократ, Аристотель, Кант не є генії, хоч вплив їх на людство величезний, да тільки вплив той має певний напрямок, він не всесторонній. До свого великого розуму їм бракувало такого ж великого чуття, яке давало б можливість правильніше схопити ідеї, поняття, й вилити їх в легкій, всім доступній формі. Відсутність у відповідній мірі чуття не давало таким людям гармонії духа, а це вело до того, що Кант напр., музику вважав за настирливе мистецтво, а Аристотель не тільки виправдовував рабство, а навіть доказував його необхідність.

Найдальше стоять од геніяльних людей люде волі, які в інтересах своєї популярности дуже часто ухиляються від правди, від істини*)

*) Докладніше про цю категорію ми подаємо в „Гармонії“.

Щось середнє займають творці мистецтва— поети. Поети, як люде чуття, підлягають впливу суспільства. Пушкін, Лєрмонтов є виразниками думок пануючої верстви. Маса для Пушкіна — то тільки чернь, без думок, без чуття, яка не варта уваги поета. На боротьбу, яку вела Росія за поневолення кавказьких вольних народів, Пушкін, Лєрмонтов, Толстой дивились очами своєї пануючої верстви, виспівуючи цю війну і героїв її з свого боку. Поети легко захоплюються самою красою, не вдумуючись в її зміст, — тому вони можуть помилятись. Поети, як і всі представники мистецтва, можуть давати прекрасні образи, одягати поняття, ідеї, в привабливі форми, але самі поняття, самі ідеї, можуть бути неправдивими. Отже, поети тільки формою своїх творів нагадують геніїв, а змістом можуть тільки наближатись до них.

В якій мірі умови життя впливають на геніяльну людину?

Людина є продукт певних умов, певного руху енергії, затриманої в певній форми*). Для розвою, для певного руху енергії потрібуються відповідні умови. В звичайних умовах неможна нічого вдіяти з промінням радія, але ж можна роспорошити цю енергію, не дати її

*) Про це докладно в „Гармонії“.

проявитись в тій силі, яку вона дає в певній своїй сукупности.

Певними умовами можна людську енергію направити в ту, чи иншу сторону, надати її тої, чи иншої форми. Не будемо тут торкатись впливу ріжних природніх умов, а коротко розглянемо лише, як впливають на людину виховання, освіта й суспільство.*)

Наукою більш-менш установлено, а ми до цього маємо підстави, що люде вже родяться або геніяльними, або звичайними (Тут слово звичайний нами вживається лише, як протиставлення слову геніяльний). Звичайні люде, в залежності від форми їх психичної енергії, поділяються на категорії, кожна з яких вимагає певного методу виховання, відповідної освіти. Що в перші роки розвитку людини виховання й освіта мають величезний вплив, про це всім відомо, принаймні добре відомо педагогам. Як діямант може чарувати своїм блиском тільки після умілого шліхтування, а невдалим можна зіпсувати, так освітою й оточенням можна або проявити природні властивости людини, або зіпсувати їх. Треба мати на увазі, що розум, цей єдиний регулятор поводження людського, розвивається далеко пізні-

*) Про вплив умов на організми докладніше подається в „Гармонії", в розділі „Творення форм".

ше, і розвивається дуже поволі, в той час, як чуття й воля проявляються з самого початку й досягають свого максімума, особливо чуття, дуже швидко. З цього ясно, що людина в перші роки свого життя, як та губка, вбирає в себе ту матерію, яку її підносять. І тільки по досягненні зрілости, ввесь той матеріял може бути переглянутий, перевірений, і непідходящий викинутий, або цілком засвоєний, в залежности від того, до якої категорії належить власник цього скарбу.

Геній є людина. Енергія генія покладена в звичайне тіло людське, яке підлягає ріжним умовам, які так, чи инакше можуть впливати на цю енергію. Впливаючи на тіло генія, як ту форму, в якій замикається його чудодійна енергія, можна тим самим збільшувати або зменшувати кількість цеї енергії, але змінити її напрям не можливо.

Людина є живий організм, що має свій певний рух, ріст. З ростом розвиваються й духові властивости людини. Найвищого напруження енергія досягає тільки в певну добу життя людини. Та доба є ріжна для кожної какатегорії людей. Повна зрілість у людей розумової категорії наступає між 30—50 роками життя. Сократ, Аристотель, Кант, Спіноза виступають з своїми думками, ідеями, тільки після 30 років. Люде чуття поспівають багато

раніше. Байрон, Гайне, Пушкін, Лєрмонтов уже в 20 років займають першорядні місця поетів. Лєрмонтов уже в 15 років писав свого „Демона“. Трохи пізніше поспівають люде волі. Слава Олександра Македонського, як великого полководця, політика й адміністратора, досягла свого апогея тоді, як йому не було ще й 30 років*.

У генія, як і в инших людей, чуття пробуждається й поспіває швидче, ніж розум. Тому то в перших їхніх творах більш панує чуття, більш запалу, захоплення більш красою. А в добі між 30—50 роками, коли розум, воля й чуття проявляють найбільшу гармонію духа, тоді генії дають світові ті твори, які й визначають їх, як геніїв.

Умови життя, для звичайної людини, у великій мірі впливають на напрям самої енергії, не кажучи вже про її силу. Особливо це торкається людей волі й чуття. Їх енергію можна направити в той, чи инший бік, чого не можна зробити у генія. Виховання й освіта потрібна для генія, як раціональна гімнастика для тіла, що робить його гнучким, пружним, витрівалим. Освіта для генія є теж саме, що шліхтування для діяманта. Вона не прибавляє до природних властивостей діяманта новых, але дає можливість тим, що вже є, проявитись у всій силі

* Докладніше про це в „Гармонії“.

й красі. В той час, як всі инші модифікації людські в більшій або меншій мірі залежать від культурного рівня тої маси, в якій виховуються, — геній майже не підлягає цьому впливу. На нього впливають инші умови: і та незмінна гармонія руху в природі, що проявляється в ріжноманітних формах ліній, фарб, звуків, що чарує своєю красою, и та дизгармонія, що так часто панує в суспільному житті. Для генія критерієм його поводження* є сама природа, що дає йому ключ до розуміння її. Тому то геній не помиляється в своїх висновках, як не помиляється сама природа.

Що генії не помиляються, що на них не впливають умови їхнього життя, суспільство, остільки, щоб могли звернути їх з шляху, прокладеного їх глибоким розумом, оздобленого й підогрітого таким же високим чуттям, що мають в собі ту незломну силу волі, яка дає можливість іти по зазначеному шляху, тому шляху, що сама природа зазначає йому, — це можна простежити на двох геніях — Ґете и Шевченку, життя й діяльність яких може служити зразком геніяльности.

Іоган Ґете народився в Франкфурті на Майні року 1749 в сем'ї одного з видатних адвокатів. Від батька Ґете унаслідував здоровий розум.

* Критерій поводження див. в „Гармонії".

витрівалу волю, а від матері ту лагідність, ніжність, любов до людей, що так чарували всіх, хто мав можливість, хоч раз бачити Ґете.

Щасливе було дитинство Ґете. Невсипуща праця батька давала сем'ї все те, що необхідно було для добробуту. Мати ж дбайливою рукою, своєю чутливістю до потреб сем'ї, уміла дати рідному гнізду той затишок, який може дати тільки чутлива мати. А вся сем'я разом творила той рай земний, про який тільки в казках говориться. Вся сила душі маленького Ґете мала можливість вільно розвиватись під любовним доглядом батька-матері. Любов до античної культури, любов до природи, до людей, — то все Ґете виніс ще з дитячих років під впливом тихих, хвилюючих оповідань батька про величність грецької й романської культур та чарівних, захоплюючих оповідань матері з народньої творчости. До восьми років Ґете знав, крім рідної мови, ще французьку, латинську й грецьку, і знав їх так, що міг ними вільно орудувати. До цього й здоров'я Ґете цілком гармонувало його духовним якостям. Окупація Французами Франкфурта дала можливість Ґете ближче познайомитись і полюбити французьку літературу, науку й мистецтво.

В 16 років Ґете вже в Ляйпцігському Університеті. Повний огню, але без відповідного життьового досвіду, кидається юнак в чарівний

водоворот бурхливого життя. Тільки скоро воно йому обридло і він шукає дійсної, всезахоплюючої праці, внутрішнього задоволення. Педантизм, сухий і мертвий матеріял університетської науки, одірваної од життя, природи, од життя людей, не могла задовольнити його й він береться за самоосвіту. Скоро Ґете лишає університет в Ляйпцігу й переходить до Страстбургського Університету, де щиро береться до студіювання природничих наук. Він хоче знайти ключа до розуміння природи, зрозуміти її життя. Поруч з студіюванням природничих наук Ґете захоплюється народньою творчістю: збірає й записує багато леґенд, казок, пісень, ріжних оповідань, студіює життя народу, його побут, його духові скарби. Як наслідок цієї роботи, з'являється його перший твір „Страждання молодого Вертера", в якому Ґете вилив всі свої переживання, всі свої сумніви. Особлива задушевність, палке поривання до селянства, до природи, бажання сховатись од гнітучої дійсности й черствости людей, що так ясно було змальовано у „Вертері", — зробили величезне враження на все суспільство.

То була перша чарівної краси й пахощів квітка, яка роспукнулась під ніжним подихом генія. „Вертером" Ґете закінчує свої юнацькі роки й переходить до другої своєї доби. Фантазію Ґете приваблюють уже такі образи, як

Прометей, з його любов'ю до людства, його відвагою в боротьбі проти егоїзма, неправди. Будучи запрошений курфюрстом Карлом Августом, Ґете переїздить до Ваймара, де незабаром в його руках, як президента парлямента, скупчується вся влада. Він багато працює над організацією освіти серед селянства, допомагає робітництву. В цей же час у нього прокидається та жадоба до пізнання природи, яка так геніяльно змальована ним в основному своєму творі — „Фауст". За час перебування в Ваймарі Ґете багато працує над науковими питаннями й мистецтвом. Про метаморфоз рослин, єдність будови звірят, про гармонію в природі Ґете говорить з такою ясністю, як ніхто ні до нього, ні після нього. Тільки через століття люде науки зрозуміли метаморфоз, як прояву вищого принціпа будови рослин. В геольогії, зоольогії, географії, ботаниці і инших науках Ґете залишив сліди не менші, ніж в літературі.

Одначе життя при дворі, особливо з того моменту, як курфюрст почав безконтрольно панувати над масою, забувши свої обов'язки перед суспільством, почав виходити з границь можливого, стало йому в тягость. Він кидає політичну роботу на завжди й виїжджає до Італії.

Краса природи й мистецьких творів, якими наповнена Італія, дух величної минувшини, на-

повняє його душу світом і відрадою. Під впливом краси природи Італії, під впливом думок про загинуту таку величну культуру, під впливом вибухнутої Великої Французької Революції, у Ґете остаточно викристалізовується той гігант духа, той титан розуму, що хоче все знати. Під впливом таких думок, змішавшись з народньою леґендою, і виріс той Фауст, поява якого схвилювала все людство. Людей науки — Фауст схвилював своєю глибиною думки й правдивістю. Людей волі — потряс своєю титаничною силою в досягненні зазначених ідеалів. Людей чуття — захопив красою й закінченістю образів. Вся глибина розуму Ґете, як фільозофа-натураліста, вся діяльність його, як політика, величне розуміння краси, — все те відбилось у „Фаусті". Тут Ґете виявив себе в усій своїй глибині, силі й красі.

Не будемо тут зупинятись на більш докладному розгляді життя Ґете і тій багатій духовій спадщині, яку залишив він нащадкам, — про це писалось сто років на всіх мовах всіма народами і пишеться ще й досі. Здається нема вже такого закутка в творах Ґете, який би не освітлювався так, чи инакше наукою, критикою. Ми ж мусимо тільки зазначити, що як би Ґете з тих чи инших причин, написав був одного тільки „Фауста", то й цього було б досить для того, щоб визначити його, як

генія вселюдства. І закінчуючи його життєпис, ми можемо сказати: дійсно, життя Ґете з моменту народження й до самого кінця його є гармонійний рух надзвичайно багатого й високого напруження заряду енергії*. Все, що було доступно людині, було доступно Ґете. Життя Ґете, як із зовнішнього, так і, особливо, з внутрішнього боку, можна вважати за дійсно щасливе життя, те життя, до якого прагне все людство.

Не те ми бачимо в житті другого титана думки, волі й чуття, другого генія такого ж величного, такого ж всеохоплюючого, такого ж глибокого й правдивого, як Ґете, — це життя Тараса Шевченка.

Шевченко народився року 1814 в с. Кирилівці на Київщині в сем'ї кріпака. Уже одного слова „кріпак" досить для того, щоб зрозуміти ті умови, в яких прожив Шевченко свої дитячі роки, своє юнацтво, а потім і все своє коротке життя. Шевченко народився як раз в той страшний час, коли панство українське, об'єднавшись з панством московським і польським, приборкавши волю народа, придавивши її всіма засобами, проявляли, як переможці, те нелюдське, те дике знущання над сірою масою, яке може проявитись лиш у людей, що

* Про це докладно в „Гармонії".

загубили розум, загубили критерій людського поводження. Панська сваволя в усій своїй дикости й огидливости не знала границь. Дівоча краса і врода, право й воля людини, все, що є в людині найкраще, найцінніше, — все те топталось п'яним, диким панством в багно, — осміяно, понівечено й забруднено... А кругом така Божа краса! Той закуток, де народився й прожив свої дитячі роки Шевченко, був тим земним раєм, який витворила роскішна природа України. Цю божу красу Шевченко ось як малює:

Село! І серце одпочине...
Село на нашій Україні —
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво, а кругом
Широколистії тополі;
А там і ліс, і ліс, — і поле,
І сині гори за Дніпром...
Сам Бог вітає над селом!

Така краса природи, така гармонія в світі ще більш відтіняла той жахливий контраст, ту дизгармонію, яка панувала в суспільстві по всій Україні. Ось та дизгармонія:

Он глянь — у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Панят недорослих. А он роспинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію — в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он-де під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

А он — бачиш?... Очі, очі!
На що ви здалися?
Чом ви змалку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка попід тинню
З байстрям шкандибає,

Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають,
Старці навіть цураються...
А панич не знає,
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває.

* * *

А ось другий акорд дизгармонії:

Боже мій з тобою,
Мій краю прекрасний, роскішний, багатий!

Хто тебе не нищив? Як би росказать
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, — то перелякать
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна б здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувать?
А за що сердешну мою Україну?!
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?!...

Так малює Шевченко те пекло, що люде завели серед Божої краси, те пекло, в якому конала вся маса українського селянства, а з ними й сам Шевченко. Як син кріпака і сам кріпак, Шевченко з перших же днів свого життя попробував всіх солодощів кріпацької неволі. Уже в перші роки він бачить гіркі сльози своєї тендитної слабосилої матери, що кожного дня, приходячі до дому з панської роботи, проливає над своїм нещсаним сином. З уст батька й сусідів він чує що-дня прокльони, що так рясно сипались на голову панів. Він чує, як вириваються з грудей земляків його сірих, гарячі молитви, благання, щоб Господь змилувався над ними, бо тільки у Господа Милосердного вони могли шукати порятунку, тільки там, на небі, правда, а на землі „кругом неправда і неволя“.

Рано прокидається в малому Тарасі жадоба знання, про все довідатись, все зрозуміти. Та де тих людей найдеш добрих, щоб показали правдивий шлях? А тут ще смерть матері... не витримала бідна панщини й лягла в землю на вічний одпочинок. Голодний, босий, голий, під утиском злої мачухи, серед лайок, бійок, прокльонів, без ласки й любови, проводить Шевченко перші роки життя. А далі, — з села в село йде шукати тих добрих людей, які б навчили добру. Жадоба навчитись письма кидає Шевченка од одного п'яного дяка до другого, терпеливо переносячи лайки й бійки. І до 14 років Шевченко, встигши перебувати в науці в багатьох дяків і малярів, вивчившись читати, писати й малювати, нарешті попадає на панську кухню картоплю чистити.

Тяжке й безпросвітне життя було в пана, але Шевченко вже вміє малювати, і він нишком, щоб пан не побачив, змальовує ріжні малюнки й портрети, що так багато було в панських покоях. Про це довідався пан і задумав зробити з Шевченка придворного маляра. І незабаром ми бачимо Шевченка в науці в малярів зразу в Вільні, потім у Варшаві і нарешті в Петербурзі. Тут пан оддає Шевченка в науку до маляра на цілих чотирі роки. Погана наука була в нового професора, але Шевченко не сидить без діла, — він вільними часами

бігає до Літнього Саду, де змальовує чудові постаті. Одного дня за такою роботою Шевченко познайомився з своїм земляком художником, а потім, через нього, з професором Академії Мистецтва Брюловим, секретарем Академії Григоровичем, письменником Жуковським і инш. Своїми здібностями Шевченко звертає на себе увагу нових приятелів, а довідавшись про його тяжке становище, кріпака-раба, вони беруться виручити його з неволі. І нові приятелі почали вести переговори з паном Шевченка, щоб одпустив його на волю, — так де там, пан і слухати зразу не хотів! Нарешті пан згоджується одпустити Шевченка за 2500 рублів. Де тих грошей взяти та ще таку велику силу? І тих грошей так достали: Брюлов намалював портрет Жуковського, потім пустили його в льотерею і на виручені гроші купили свободу Шевченкові. Це сталось тоді, як Шевченкові було вже 24 роки.

Нове життя починається для Шевченка з цього часу. Перед ним одкриваються нові простори, широка дорога. Академія Мистецтва широко одчиняє перед Шевченком свої двері і незабаром він стає улюбленим учнем видатного художника Брюлова. Шевченко з удвоєною енергією береться до роботи, але не надовго він міг цілком захопитись одним малярством. Нове життя було для нього дійсно

раєм, але цей рай примушував його ще більш відчувати те пекло, з якого він тільки що вирвався. Він тут живе в гарному будинку, гарно одягнений, не голодний, а саме головне вільний, — він тут раює, а там... там на Україні, що там діється?

І в його гарячій голові проходять одні за другими образи: українські села ховаються в садках, квітках, серед села ставки, над ставками похилені верби, тополі; а ось ідуть широкі панські лани... і на них замордований люд. Він чує стогін міліонів замордованих земляків. В своїй душі він відчуває гарячі, пекучі сльози своєї матері, яка, повернувшись з панщини, виплакувала свого безталанного сина. Він бачить сльози міліонів матерей, бідних покриток, опаскуджених і викинутих з круговороту громадського життя. Перед його очима встає, як образ його матері, покинута своїми ж людьми й забута Богом, Україна. Він бачить її сльози, чує її шепотіння: „не забувай мене, не кидай мене, пиши про мене!“ В душі його підіймається буря протесту, пензель випадає з його рук і він хватається за перо. Тільки словом можна розбудити окрадену, заковану в кайдани, сіру масу земляків своїх, тільки словом можна дати її рух, вивести на правдивий шлях культурного розвою.

І з під пера його в 1840 році виходить „Кобзарь“, а в 1841 р. і „Гайдамаки“.

Слова Шевченка, як весняний грім, прокотились по всій Україні. Як блискавка серед темної ночі освітлює всі закутки, так слова Шевченка показали всьому людству багацтво України і поруч з ним таке убожество її люду, що стогнав у кріпацькому ярмі.

Як висушена земля приймає теплий майовий дощ, як губка — воду, як вода — тепло, — так слова Шевченка напоювали жаждущих, давали відпочинок, надію страждущим, оживляли задубілі в рабстві душі, викликаючи в них священий огонь натхнення, жадобу боротьби за найкращі вселюдські ідеали. Шевченко стає тим велетнем-магнетом, енергія якого сполучає, настроює на щось одностайне всю ріжноманітність молєкул-людей, надавши їм певного порядку, а тим самим і сили. Як звуки велетня дзвона, падаючи до ушей великої округи людности, нагадуючи всім про щось величне, вічне, — так слова Шевченка, долітаючи з далекого холодного Петербургу до ушей міліонної української маси, наповняли душі їх такою музикою, яка давала силу, розум і чуття, все бачити, все розуміти, все відчути. Слова Шевченка — то були гарячі сльози матерей, прокльони покриток, то був стогін запряжених в кріпацьке ярмо земляків його. Історія боротьби вільного колись народу за найкращі вселюдські ідеали, минуле життя ді-

дів і прадідів, — предстало в усій своїй красі й силі, і для одубілого в стражданнях, безпорадного, покинутого народу, були тим, чим являється чиста, цілюща вода для путника в пустині замореного спекою, жагою. Захвилювалосъ море голів людських, — сіра маса земляків його. Вона швидко схоплювала всі ці образи, засвоювала їх, і пісня, повна жалю й страждання, повна краси й натхнення, повна надій, — пісня, що могутньою хвилею котилась од Дунаю й до Кубані, звучала, як стогін міліонів кріпаків.

Не так зустріла критика пануючої верстви. Для видатного російського критика Бєлінського, до голосу якого прислухалась вся пануюча верства, у якого ласки запобігали всі тодішні письменники, — твори Шевченка були тією поезією, що виспівувала, вихваляла грубість мужицької вдачі і тупість розуму селян, мужиків. Головним же чином, російській критиці не подобалось те, що поезія ця була написана „мертвою мовою“, тоб-то, українською, мужицькою, хоч і визнавали за Шевченком поета. Бундючне російське, українське й польське панство, почувши в творах Шевченка правду, ту правду, яку вони вважали навіки вже похованою, вживає всіх заходів до приборкання гіганта духа. Але Шевченко не був звичайним поетом. Він знав і розумів для кого й для

чого пише. Його глибокий розум уже проклав собі шлях, по якому він піде, — і нема в світі тієї сили, яка б могла примусити звернути генія з зазначеного шляху.

На критику і всі поради Шевченко дав таку відповідь:

Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Шевченко йде своєю дорогою далі, а за ним і вся його громада в сіряках. По закінченні Академії Мистецтва він повертається на Україну, повний надії на кращу будучину. Радісно зустрінув народ одного з найкращих синів своєї батьківщини, борця за правду й співця волі. У Київі, в культурному центрі України, закладається Кирило-Методієвське брацтво з метою об'єднання всіх слов'ян в одну сем'ю, з метою підняття культурного рівня маси й визволення її з кріпацької неволі. В цьому брацтві найактивнішу участь бере й Шевченко.

Готуючись до професури, Шевченко їздить по всій Україні й збирає мистецькі твори, досліджує історію, духовну творчість народу, кидає в маси народні свої думи, повні вогню

й натхнення. Але його цікавить не тільки життя свого народу, він реагує на утиски й серед инших народів. Як раз тоді йшла боротьба російської пануючої верстви за поневолення свободних народів Кавказа, та боротьба, яка забрала безліч жертв людських з одного й другого боку, яка покалічила масу людей і залишила сотні тисяч вдів і сиріт. У цій бойні брали безпосередню участь і виспівували її всі славні російські поети й письменники: Пушкін, Лєрмонтов, Толстой і инш., при чому Лєрмонтов і Толстой брали в ній участь по своїй добрій волі, як бойові офіцери. А „великий мораліст“ Лєв Толстой, так той навіть всіма силами старався заслужити георгієвського хреста — найвищої нагороди за бойові подвиги.

А ось як на ту ж війну дивиться й реагує Шевченко:

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі!

Отам-то, Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо...

Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало.

А сліз? а крови? Утопить
Всіх імператорів би стало
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удових... А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі?
А матерніх гарячих сльоз,
А батьківських, старих, крівавих?
Не ріки, — море розлилось,
Огненне море!...

Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам царям!
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся — поборете:
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!...

Так поставився до цеї боротьби геній.

Шевченко розумів всю вагу єдности верств в суспільстві, бо тільки єдність може підняти культурний рівень маси, а це необхідно в ін-

тересах же самої пануючої верстви*), і тому він в своєму „Посланії“, змалювавши правдиву історію свого народу, закликає „старших братів“ роскувати „менших братів“, бо настане той час, коли вони самі роскуються

! потече сто ріками
Кров у синє море
Дітей ваших...

Але не зрозуміла пануюча верства заклику пророка, який ясно уявляв собі, що з того буде, і жахався того моменту, коли прокинеться окрадений, неосвічений менший брат, жахався тої страшної, дикої боротьби в суспільстві, яка дає тільки руїну, несе страждання всім. Пророчі слова Шевченка тільки дратували панство. Вороги волі, вороги народу, роблять своє діло і року 1847 Шевченка заарештовують. Це сталось тоді, коли енергія генія проявлялась в усій своїй красі й силі.

Через пів року його судять як кріпака і засуджують його в салдати, в Оренбурзькі степи, заборонивши йому писати й малювати. Там, серед страждань і поневірянь, промучився Шевченко не рік і не два, а цілих десять.

Вороги добились свого, — Шевченко згорів

*) Причини революції — подаються докладно в „Гармонії“.

на засланні від страждання фізичного, журби, і повернувся напів-живий. В одному тільки помилились вороги: вони гадали вбити в ньому й душу, та це вже було їм не під силу. Повертаючись з заслання, Шевченко ще в дорозі пише свої твори, які своєю силою й красою нагадують попередні, а глибиною думок свідчать, що він остався тим же непереможним борцем за вселюдські ідеали.

Заборона жити серед своїх людей ще більш впливала на розвиток смертельної недуги Шевченка. Він робить всі зусилля, щоб побороти хоробу, але то було вже не в його силах і 26 лютого 1861 р., серед чужого йому оточення, в чужій далекій країні Шевченко навіки заплющив очі.

Так жив, так працював другий геній всього людства Тарас Шевченко. Не залишив Шевченко по собі ні десятків томів поетичних і наукових праць, як це ми бачимо в Ґете, але ж не так і жив Шевченко, як Ґете. Крім того, геніяльність полягає не в кількости написаного, не в морі сказаних слів, а в тому другому, що визначає геніяльність, цеб-то, в присутности великого розуму, такого ж великого чуття і не менш міцної, величної волі. Як геніяльність Ґете полягає, головним чином, не в наукових його трактатах, не в політичній діяльности, не в великій кількости написаного, а в тій глибині

й ясности основних думок про вічні й правдиві ідеали людства, що збудовані на законах природи, — так геніяльність Шевченка полягає в основних його думках, а саме: борітеся, учітеся й будьте люде. Це ті ключі до розуміння душі людської, цього тендитного й складного витвору природи, ті ключі, що найшов Шевченко і так страстно все своє життя шукав Ґете.

Дивне життя було цих двох геніїв. Ґете від народження й до смерти не знав, що то за голод, холод, мало відчував неправду людську, не мав можливости відчути неволі, примусу, насильства. Щасливе дитинство і не менш щасливе юнацтво проходило в таких умовах, що до послуг молодого Ґете було все, що давала культура. В самий розцвіт його енергії Ґете мав можливість випробувати свої сили як в розумовій, науковій діяльности, так і в діяльности політика, не згадуємо вже про мистецтво. Ґете не знав навіть, що то таке „не можна“, „нема“. Своїм глибоким розумом і високим чуттям Ґете тільки під кінець життя остаточно вирішив, що життя людини має вартість тільки тоді, коли воно витрачено на працю для суспільства, на працю по усуненню перешкод до культурного його розвою.

Не те ми бачимо в житті другого генія Тараса Шевченка. Шевченко в своєму житті

з народження й до останньої хвилі, на кожному кроці, відчував і переживав і голод, і холод, і злидні; переніс на собі неправду людську, насильство, і саму страшну неволю. Не бачив Шевченко і своєї весни, своїх юнацьких років. Вічно праця, вічні поневіряння, в постійній небезпеці від панських вигадок — ось ті квіти, які збирав молодий Шевченко на шляху своєї весни. А вирвавшись з однієї неволі, він швидко попадає в другу, ще страшнішу. Та чи й міг Шевченко бути щасливим на волі, коли вся його рідня, всі його земляки конали в неволі? Ґете тільки під кінець життя прийшов до тих висновків, до яких Шевченко, силою обставин, прийшов в самому початку свого виступу на громадський шлях. Уже в перших своїх творах Шевченко виступає тим, чим він остався до кінця життя. Зброя його — слово, набирає в перших же творах тої сили магнетної, того напруження, руху, що захопило й схвилювало не тільки друзів, а й ворогів. Трудно було Шевченкові надіятись на підтримку тих, ради яких він виступив, бо вони були ще раби німі, незрячі, а кругом неправда й неволя. Шевченка зрозуміли, Шевченка возвеличили, але многоміліонну масу людську треба було раніш організувати, узброїти її знанням, свідомістю. І Шевченко дав для цього ввесь матеріял, визначив ворогів, з якими треба боротись, як боротись, ради чого боротись.

По своєму зовнішньому житті, Ґете й Шевченко стоять на діяметрально-протилежних полюсах. Оскільки доля була доброю й щедрою для Ґете, остільки була вона злою й лукавою для Шевченка. Ґете й Шевченко жили в ріжні часи, в ріжних умовах, але продукт діяльности їх — один і той же. В основних рисах свого внутрішнього життя, в тих ідеалах, які вони виставили й до яких вони непохитно йшли, ми не розріжняємо Ґете од Шевченка. Для одного й другого все людство складалось з двох категорій. Представники першої категорії самі йдуть вперед і тягнуть за собою сіру, темну масу з метою вивести їх на широкий шлях культурного розвою і показати їм правдиві ідеали. Представники другої категорії, по своїй несвідомости, самі не йдуть вперед і всіма засобами гальмують працю перших, затримуючи рух і вносячи дизгармонію в життя суспільства. Розуміючи всі хиби й добрі сторінки душі людської, Ґете й Шевченко раділи успіхам перших, всіма силами допомагали їм, виправляли помилки в їх пряцах, і боролися з шкідливою працею других.

*

Так жили й працювали Ґете й Шевченко. По такому ж шляху йтимуть і дадуть такі ж на-

слідки в своїй діяльности всі инші генії, бо вони не залежать ні від часу, ні від місця, ні від умов життя. Їх думки можуть виливатись в ріжноманітні відтінки форм, але якість їх не може ріжнитись або мінятись, як незмінна є енергія, що їх викликає, як незмінна гармонія руху в природі.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 01 04 09 004 7